

Али Сафи

Захонидотози розиновиди

З перської переклав

Роман Гамада

ТЕРНОПІЛЬ
БОГДАН

УДК 82-341

ББК 84(0)9

A72

Серія «Скарби Сходу» заснована 2008 року

У книзі використано
іранські книжкові мініатюри

Переклав з перської Роман Гамада
Вірші переклав Микола Ільницький

Перекладено за виданням: Мавляна Фахр ед-дін Алі Сафі.
Латаїф ат-таваїф. — Тегран: Ентешарат-е «Екбал», 1378/1957.

Алі Сафі

A72 **Захоплюючі розповіді** / Перекл. з перської, упорядк., заг.
редакція Р. Гамади. — Тернопіль: Богдан, 2011. — 248 с. —
(Серія «Скарби Сходу»)

ISBN 978-966-10-1350-5

«Захоплюючі розповіді» Алі Сафі належать до найпопулярніших творів перської літератури. Вже понад чотириста років цю книгу читають у країнах, де поширена перська мова та близькі їй таджицька і фарсі-кабулі: в Ірані, Афганістані, Таджикистані, окремих районах Узбекистану, Пакистану та Індії. Остаточна її редакція була завершена письменником у 1533 році. Назва книги «Латаїф ат-таваїф» («Жартівливі оповідки про людей різних верств») якнайповніше відображає її зміст — у ній письменник зібрав усе найцікавіше і найкраще із арабської та перської класичної літератури. «Захоплюючі розповіді» можна справедливо назвати першою антологією перського гумору — дотепного, лагідного і повчального.

Видання адресоване широкому колу читачів.

УДК 82-341

ББК 84(0)9

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-0388-9 (серія)

ISBN 978-966-10-1350-5

© Гамада Р., переклад, упорядкування,
заг. редакція, 2011

© Навчальна книга – Богдан, майнові права, 2011

**ФАХР ЕД-ДИН АЛІ САФІ
ТА ЙОГО АНТОЛОГІЯ
«ЛАТАЇФ АТ-ТАВАЇФ»**

Повне ім'я письменника мавляна Фахр ед-дін Алі Сафі ібн Камаль ед-дін Камаль Хусейн Ваїз аль-Кашефі. Народився Алі Сафі наприкінці 60-х або ж на самому початку 70-х років XV ст. в місті Герат, що на північному заході сучасного Афганістану, або ж, як припускають, в іранському місті Сабзавар, звідки привіз його у ранньому дитинстві в Герат батько. Його батько Хусейн Ваїз Кашефі (пом. у 910/1504-1505) був професійним проповідником-ваїзом, а також блискучим письменником, автором «Анваре Согейлі» («Сузір'я Канопи»), «рафіновано-витонченої» переробки пам'ятки давньоіндійської літератури «Каліла й Димна», яка, в свою чергу, послужила основою для переробки відомого письменника і вченого, крупного державного діяча Індії другої половини XVI-початку XVII ст. Абу-ль-Фазля Аллямі (958-1011/1551-1602 рр.) під назвою «Ійаре данеш» («Пробний камінь знань»), написаній перською мовою і завершеній 996/1558 р.

Даних про життя Алі Сафі та його батька збереглося небагато. Більше відомо про його рідне місто Герат, яке наприкінці XV ст. було

великим культурним та літературним центром. На рубежі XIV і XV ст. в Гераті сформувалась нова так звана тимуридська, або гератська, школа художників-мініатюристів, найвизначнішим представником якої був геніальний художник Камаль ед-дін Бегзад (пом. у 1533 або ж у 1536 р.). У Гераті також процвітало мистецтво каліграфії, яке високо цінувалось в Ірані. В цьому ж місті творили і останній класик персько-таджицької літератури Нур ед-дін Абдаррахман Джамі (1414-1492), яка після XVI ст. розійшлася на перську, таджицьку та індо-перську, та основоположник узбецької класичної літератури Алі-Шер Навої (1441-1501), який так само писав вірші перською мовою під літературним псевдонімом Фані.

Більшість істориків та антологістів тієї доби стосовно біографії Алі Сафі та його батька Хусейна Ваїза Кашефі обмежуються лише невеликими згадками, зокрема відомий учений Хадж Ма'сум Алі-шах, більше знаний як Мірза-Ага, у своїй книзі «Тараїк аль-хакаїк» («Шляхи [пізнання] істин»), повторюючи Джамі, говорить: «Фахр ед-дін Алі ібн Мавляна Хусейн аль-Кашефі, його літературний псевдонім Сафі <...> Він написав книгу «Рашахат айн аль-хайат» («Краплі з джерела життя») у 909/1503 році, і слово «рашахат» за сумою літер за абджадом (909) якраз і є датою написання цієї книги. В тій же книзі він причисляє себе до суфійського ордену накшбандія, і каже, що він мюрид-послідовник відомого шейха Ходжі Убайдаллаха Ахрара». Того самого Насір ед-діна Убайдаллаха аль-Ахрара ібн Махмуда аш-Шаші (1404-1490), який був у «золотому ланцюзі спадкоємності» учнем і послідовником Султан ед-діна Саад ед-діна Мохаммеда аль-Кашгарі (пом. у 1445 р.). Як відомо, Саад ед-дін Кашгарі із суфійського ордену накшбандія був духовним наставником Абдаррахмана Джамі, і вважається, що його учневі Ходжі Ахрару Джамі присвятив свою другу поему «Тухфат аль-ахрар», яка може перекладатися також і як «дарунок вільним від усього суфіям». Так само й «Рашахат айн аль-хайат» спеціально була присвячена Ходжі Ахрарові. Не знати, чи сам Алі Сафі був палким прихильником суфіїв, в усякому разі у своїй антології «Латаїф ат-таваїф» він говорить про них неодмінно з пошаною, зокрема у сьомій главі «Захоплюючі оповіді про шейхів, учених, суддів, законодавців та їхні напучування» наводить такі мудрощі:

«Муртаеш, шукач істини з Іраку, який не мав собі рівних у вченості, розказував: «Я спитався в Абу-Абдаллаха Хадрамі, великого суфія і який ось уже двадцять років ні з ким не розмовляв: «Хто такі суфії?» Відказав він мені віршем Корану: «Поміж віруючих є такі люди, які правдиві в тому, в чому дали обітницю Алахові».

«Муртаеш так само розказував: «Знову я в нього спитався: «Яка риса визначає суфіїв?» Відказав він мені віршем Корану: «...вони з піднятими догори головами, погляди до них не вертаються, а серця їхні — повітря».

На час літературної та проповідницької діяльності Алі Сафі, як свідчать історичні й літературні джерела, Герат уже «втратив своє значення крупного культурного центру і був сильно зруйнований та спустошений узбецькими правителями Середньої Азії із династії Шейбанідів та новими володарями Ірану із династії Сефевідів, які безнастанно відвойовували це місто одне в одного». Війни з узбецькими ханствами Середньої Азії тривали при шахові Тагмаспі I (1524-1576) безперервно. Узбецькі хани Мавераннагра майже щорічно здійснювали походи в Хорасан і не раз брали місто Герат. Так, у 1528 році кизилбаші завдали Убайдуллаханові Узбецькому нищівної поразки при Турбет-е шах Джам, але щойно кизилбашське військо відійшло, Убайдуллах-хан знову взяв гору і зайняв, правда на час, Мешгед і Герат (1529 р.). За свідченням Мунтазіма Насирі, «у 938/1532 році 29 рамазана Убейд-хан з великим військом підійшов до Герата і взяв місто в облогу, і перейняв він городянам дорогу для води і харчів, і справа гератців із дня на день ставала все гіршою та сутужнішою, і голод сягнув такої міри, що люди стали їсти м'ясо собак та котів, і це місто перебувало в осаді й голоді аж до 14-го рабі-уль-авваля 939/1533 року, коли до Убейд-хана дійшла звістка про наближення в цю сторону шаха Тагмаспа і він вдався до втечі, і Герат був звільнений від облоги».

За невідомих обставин та без жодної видимої причини Алі Сафі, як і багатьох інших городян, під час осади Герата правителем Абу-ль-Газі, який більше відомий як Убайдуллах-хан-Узбек (1534-1539), було вкинуто до в'язниці. Про це він розповідає в передмові до своєї книги «Латаїф ат-таваїф»: «У перших місяцях 939/1533 року із причини перемінності долі та непостійності днів, після звільнення й порятунку від однорічного гератського ув'язнення, після перенесених різного роду труднощів та знущань я покинув межі Герата й подався в гори Гарджистану». Отже після звільнення Герата від Убайдаллах-хана, після перенесених страждань в останні роки і виснажений до краю Алі Сафі вирішив податися в яке безпечніше місце. Він вирушив у Гарджистан, глуху гірську провінцію з непрохідними дорогами, розташовану на схід від Герата, між Мервар-рудом та Газною, аби там знайти захисток в шаха Сейф аль-Мулюка Мохаммед-Султана, який внаслідок усіх тих переворотів в Хорасані здобув собі незалежність. Шах Мохаммед-Султан ласкаво прийняв Алі Сафі, і відтоді його стражденне життя перемінилося в спокій. На знак подяки за вчинені благодійства він написав шахові похвальну касиду і подарував йому з посвятою «Латаїф ат-таваїф», написану в попередні роки. «Я прийшов у це царство, що немов найвищий рай, я знайшов порятунок від пекла і знегод безмежних. Тисяча подяк Господові, що через прихильність султана минулися постійні біди й безконечні лиха. Воістину, після знегод приходять полегша. (Тут буквально цитується 6-й аят Корану із

94-ої глави: «Після труднощів — полегша»). Тисяча радощів зосталася мені, і тисячні щастя довічні».

Та не привела йому доля після стількох пригод і знегод пожити в мирі й лагоді: шах Тагмасп I Сефеві в перших місяцях весни того ж року виправив Мунташа-Султана, Хусейн-хана й еміра Бека-Румлу на завоювання Гарджистану, а сам подався на прощу в Мешгед, до гробниці восьмого шийтського імама Алі-Різи. Про це, зокрема, розповідається в істориків Ахмеда ібн Мохаммеда аль-Гаффарі аль-Казвіні у його творі «Нусах-е джаган-арай» («Списки прикрашувача світу»), присвяченому шахові Тагмаспу I, якого й стосується епітет «прикрашувач світу», та Хасана-бека Румлу «Ахсан ат-таваріх» («Найкращий із літописів»). «Оскільки рай Гарджистану перемінився в палаюче пекло», за образним висловом іранського вченого Ахмада Гульчін-е Маані, Алі Сафі був змушений знову вдатися до втечі, і цього разу повертати назад до Герата. Через численні випробування, яких йому довелося зазнати в останні роки, виснажений тяжкими гірськими дорогами Гарджистану він помер біля стін Герата того ж 1533 року, і його тіло внесли до міста на погребальних ношах.

Окрім уже згадуваної книги «Рашахат айн аль-хайат» («Краплі з джерела життя»), яка є цінним джерелом з історії філософської та релігійної думки Середнього Сходу та Середньої Азії XIV-XV ст., зокрема джерелом вивчення діяльності суфійського ордену накшбандія (цей твір був перекладений арабською мовою Таджаддіном ібн Закаріяа, помер у Мецці 1050/1540 року), Алі Сафі написав іще кілька книг релігійного й богословського характеру, а також поему-маснаві «Махмуд у Айаз» («Махмуд і Айаз»), написану тим самим віршовим розміром, що й поема «Лейлі й Меджнун» Нізамі Гянджеві.

Та лише «Латаїф ат-таваїф», як справедливо кажуть дослідники, закріпили ім'я Алі Сафі в історії літератури перської мовою. Буквальний переклад назви книги, заримованої згідно з історико-літературною традицією, звучить таким чином: «Витончені жарти про людей різних верств», і ця назва цілковито й повністю відображає зміст книги. Побудована за відомим і вже не раз апробованим принципом чіткої композиції та тематичної класифікації, започаткованим класиками арабської літератури Абу-ль-Фараджем аль-Ісфгані (897-967) в «Кетаб аль-агані» («Книга пісень») та Ібн Раббігі (пом. у 939 р.) в «Аль-екд аль-Фарід» («Чудовне намисто») та згодом підтриманим класиками перської літератури Кей-Каусом ібн Іскандаром, Сааді Шіразі й Абдаррахманом Джамі, «Латаїф ат-таваїф» складається із чотирнадцяти тематичних глав, викладених у логічній послідовності згідно тогочасних вимог. Відкривається книга «обґрунтуванням та бажаністю жартів», підкріпленим висловлюваннями Святого Пророка та його наступника і які великою мірою полягають на

хадісах, свідченнях його сподвижників та інших богословських авторитетів. Оті підкріплення часом не лише однотипні, а й буквальні, апелюючи до тих самих автентичних джерел та мухаддисів, чим і пояснюється те, що Алі Сафі повторює ту саму формулу, наведену Джамі в «Шостому саду» свого «Багаристану»: «Відомо також, що Пророк, нехай Аллах благословить його та весь рід, зволив сказати: «Нехай щирий мусульманин буде веселуном та дотепником, а криводушний — із кислим видом та насупленими бровами». Святий повелитель Алі, нехай над ним буде мир, сказав: «Жодної біди в тім немає, коли хтось так сипле жартами, що позбавляє людей лихого гумору і звеселяє їхню натуру».

Посилання на Пророка та його наступника потрібне було лишень з єдиною метою, аби на загальному тлі високої поезії, яка посідала панівне й почесне місце в перській літературі, надати ваги такому жанру писання, як «латаїфи», легалізувати їх, всіляко підкріплюючи відповідними хадісами, з багатьма застереженнями та примовляннями. «Хист красномовства, яким зволить розпоряджатися лишень господь Бог і який є одним із шляхетних достоїнств людини, подвійного кшталту: перший — це серйозна й поважна бесіда, а другий — малопристойний жарт; перевага серйозної бесіди над сороміцькими жартами настільки очевидна, що не потребує доказів. Та, на жаль, серйозна розмова часто породжує нудьгу, а жарти нерідко в декого викликають ворожість, презирство та зневагу», — так каже Убейд Закані (пом. у 1371 р.) у пародійному творі «Ресале-йе дильгушай» («Трактат на розвагу серця»). Двома століттями раніше інший перський класик Унсур аль-Маалі Кей-Кавус (1021/2-1098/9) писав з цього приводу в «Кабус-наме», присвяченій своєму синові Гілян-шаху: «Знай же, сину, що кажуть: жарт — вступ до зла, тобто жарт передує всілякого роду лихам. Скільки змоги твоєї, остерігайся нерозумних жартів, а коли вже жартуєш — не роби цього у п'яному вигляді, бо станеться зло і лихо <...> Та джерело всякого зла і незгод — жарт, і остерігайся жартів, хоча жартувати — не вада й не гріх, тому що навіть Пророк зволив жартувати».

Значення «Латаїф ат-таваїф» полягає передусім в тому, що письменник зібрав у цій книзі все найкраще з творів, писаних як перською, так і арабською мовою. «Латаїф ат-таваїф» з повним правом можна назвати енциклопедією перського гумору, яка за обсягом та багатством матеріалу (число історичних осіб доходить до тисячі) співвідноситься із твором великого антологіста Мохаммеда Ауфі (1172/1177-1233/1243) «Джавамі аль-гекайат ва лавамі ар-ревайат» («Зібрання історій та світочі переказів»). Як і його великий попередник, Алі Сафі віддав перевагу так званому історичному чи ж псевдоісторичному анекдотові, який становить собою коротке захоплююче або ж повчальне оповідання, де героєм виступає історична (часом вигадана, але яка вважається історичною) особа. Історичні анекдоти, із виразною сентенційністю та афористичністю,

як правило, переслідують єдино дидактичну мету, аби на конкретних прикладах «із життя» видатних людей проілюструвати й підтвердити ті чи інші моральні постулати. Дидактична спрямованість визначає загалом всю перську літературу починаючи від обрамлених повістей «Сіндбад-наме» аз-Загірі ас-Самарканді (XII ст.) та анонімною «Бахтіяр-наме» (час її створення можна впевнено віднести до XI-XII ст.), в основі яких лежать мотиви давньоіндійської дидактичної літератури. Якщо в одних випадках дидактика виступає відкрито у формі «зерцал», то в інших, уже етико-дидактичних творах, вона подається в «дещо замаскованому вигляді», як, зокрема, в «Бустані» й «Гулістані» Сааді Шіразі.

Моралізаторство із вставними оповіданнями-ілюстраціями виступає майже неодмінним елементом перських історичних текстів, звідки письменники, зокрема Алі Сафі, щедро черпали матеріал для своїх творів. Так, в «Джавам-е таваріх» («Збірник літописів») видатного перського історика Рашид ед-діна Фазлаллаха Алі Гамадані (1247-1318), візира монгольських правителів Газан-хана та Ольджайту-хана, про сина якого Ходжу Гіяс ед-діна Мохаммеда Рашиді згадує Алі Сафі, наводиться таке оповідання: «Одного разу Чінгіз-хан у колі придворних став вихвалитися з приводу того, що ось він, Чінгіз-хан, перебив таку силу людей, і від цього його слава буде вічна. Казій не витерпів: «Якщо хан дарує мені аман (захист), то я скажу про це слово». — «Кажі!» — «Якщо хан та його слуги, — сказав казій, — переб'ють усіх людей, серед кого ж тоді житиме його слава?». Чінгіз-хан почервонів од гніву й випустив із рук сагайдак зі стрілами, проте стримав своє роздратування і лише відмовив: «Я вважав тебе чоловіком мудрим та проникливим, а із цих твоїх слів мені стало зрозуміло, що справжнього розуму в тебе немає, і думки твого розуму малі. Правителів на світі багато. Я творив загальну різню і розруху повсюди, куди ступали копита коней війська Мохаммеда Огузького [Хорезм-шаха]. А позосталі народи, які знаходяться в країнах інших правителів, складуть оповіді на мою славу». Казій опісля того потрапив у немилість». Таким-от чином Рашид ед-дін передає оповідання очевидця Вахід ед-діна Бушенджі, гарджистанського казія, в передачі персомовного історика Джузджані (нар. бл. 1193 р.), казія, який під час першої облоги Герата монголами (в 1221 р.) потрапив до них у полон. Історичний анекдот, наведений в «Табакат-е Насирі» Джузджані, дещо в зміненому вигляді поданий у «Равзат-ас-сафа» («Сади чистоти») Мохаммеда ібн Хавендшаха на прізвище Мірхонд (1433-1498), який, як відомо, належав до науково-літературного гуртка, створеного в Гераті великим поетом Алі-Шером Навої.

У багатьох випадках Алі Сафі вказує на джерела запозичень оповідань із творів своїх попередників, зокрема Мохаммеда Ауфі, Убеїда Закані, із творів свого батька Хусейна Ваїза аль-Кашефі, а також своїх великих

сучасників Алі-Шера Навої та Абдаррахмана Джамі. Він також активно використовував матеріал із літературної антології-тазкіре не завжди достовірного і гідного віри Давлятшаха Самарканді (пом. у 1494/1495 р.) «Тазкіре аш-шуара» («Антологія поетів»), а також із менш відомих творів, писаних як арабською, так і перською мовою. Йому був однаково добре відомий твір видатного перського вченого-енциклопедиста, лікаря і філософа з міста Рей Абу-Бекра Мохаммеда ібн Закарія ібн Ях'я ар-Разі (865-925) «Духовна медицина», написаний арабською мовою (розділ 16-й «Про неприйняття даремного захоплення, безглузких звичок, схильності до марних забав та фанатичності у віровченні»). («Про одного мудрого царя розповідали, що він мав звичку постійно теревити якусь річ на своєму тілі — я вважаю, що то була його борода — і ця звичка довго не покидала його і про неї вже стали часто говорити між собою близькі до його люди. А саме забудькуватість, неуважність і нетям людини вдаряють лише по ній самій. Ото раз якось один із його візирів сказав йому: «О повелителю, вияви стосовно цієї звички рішучість, яка притаманна наймудрішим». Цар почервонів і запалав гнівом, але вже ніхто й ніколи потому не бачив, аби він повернувся до неї»).

Проте Алі Сафі не завжди виступає таким собі компілятором та укладачем, він, як зазначає М. Занд, не обмежується лише писемними джерелами — і в цьому його відмінність од багатьох його попередників. «Він включає до своєї книги зразки гератського міського фольклору — до них відносяться оповідання про Джамі, оповідання про Бінаї та Алі-Шера Навої та всі інші оповідання, дія яких відбувається в Гераті у XV ст., а також такі оповідання, які він уперше вводить в обіг від свого імені...» Алі Сафі з повним правом можна назвати творчим письменником з великою ерудицією, який не просто компонував анекдоти за тематичним принципом, а й опрацьовував їх, роблячи ближчими й зрозумілішими сучасному читачеві, в міру того, наскільки анекдоти з-за своєї лаконічності взагалі піддаються переробці. Однак уже в більших творах розповідного типу, часто літературного походження, зокрема «Шляхетний грабіжник із Халеба», «Користь від когутячої голови» за версією Дибіля Хузаї, «Жебраки-плутяги», він уже зміг на повну силу проявити свій літературний хист.

Загальний підсумок книги «Латаїф ат-таваїф» Алі Сафі можна висловити рядками шейха Фарід ед-діна Аттара, нехай освятиться його могила:

*Будь любомирний, як Іса, й веселої натури,
Бо хнюпиться лишень віслюк з досади і зажури.*

Роман ГАМАДА

ЗАХОПЛЮЮЧІ РОЗПОВІДІ

В ім'я Аллаха — всемилостивого, всемилосердного!*

Віддавши належну похвалу Господові і прославивши святого його Посланця та возвеличивши його наступника, нехай же він буде благословен та увесь рід його благословенням вічним, отаке розкаже мерзенний і жалюгідний раб, присуд якого — нужденність і погибель, Алі син Хусейна Ваїза аль-Кашефі, відомий на прізвисько Сафі, нехай Аллах споможе йому своєю сокровенною милістю.

Примхливість долі та мінливість днів змусили цього раба у дев'ятому тридцять дев'ятому році, коли він знайшов порятунок після однорічного гератського ув'язнення, у якому зазнав безмірних страждань та численних знегод, покинути межі Герата і прибути в гори Гарчистану. В оцій благодійній країні випала йому честь стати наближеним високодостойного правителя, який сподобився підтримки в Аллаха ласкавого, покровителя правої віри та опори ісламу, нищителя тиранії й насильства, поборника держави і захисника народу шаха Мохаммед-Султана, нехай одтінь його милості буде вічно розпростерта над його підданцями.

Я прибув у цей край, як до Господа в рай,
Від страждання і мук хоч бери і вмирай.
Вічно дякувать Богові буду за те,
Що султан моїм мукам поклав нині край.
Після горя чекає нас вічний Едем,
Як не віриш мені, то в Корані читай.

І коли серце цього безщасного упевнилось, що служники, які стоять біля цього царського порогу, та мешканці оцього величного палацу є втіленням мудрощів, набутих ученням, та достоїнств, дарованих від народження, він із якнайбільшим прагненням поспішив до другування із ними та слугування їм. І тоді в його кволих помислах та немічному розумі вироїлась думка влаштувати їхнім душам пишну учту, на якій би прозвучали захоплюючі історії й притчі людей велемудрих та втаємничених, що він давніше зібрав, та розважили серця любителів дотепних висловлювань, що він перед тим скомпонував.

Нехай же читання оцих оповідань та історій, жартів і дотепів провадить до радощів та веселощів, і нехай вдовольняються ними, звільнившись від справ марних та суєтних, та знаходять перепочинок після зібрань вельможних і простолюдних, які є призводом зажури натур благородних та причиною нудьги характерів шляхетних. А коли ж осяде на дзеркалах сердець осяйних, у яких видно весь світ, як малий, так і великий, іржа турботи й пилюка стурбованості, нехай оці жартування зметуть пилюку та зчистять іржу.

Благородний шейх Мусліх ед-дін Сааді Шіразі, нехай над ним буде вічна милість Божа, стосовно цього зволив сказати:

Якщо очима розуму судить,
То в світі найвартнішим є мовчання.
Я не кажу: «Замкни свої уста»,
Та зваж, щоб слово не було останнім.
Доречні суперечки, як вони
Підносять благородні поривання.
Поезія, і шахи, жарти й сміх
Женуть з душі нудоту і зітхання.
Одвічна в світі лиш Господня суть,
Вона не знає змін, ані вагання.

Надія на Господа і уповання на безконечну благість його — запорука того, що оці жарти, дотепи, історії й притчі, створені проникливим розумом мудреців, припадуть до натури мужам витонченим, які завітали на оце зібрання, та будуть схвалені людьми високовченими, які прийшли в оце товариство.

Воістину, Аллах провадить нас прямою дорогою від першого дня й до останньої години.